

МАЪНИИ «ТОЧИК» аз нигоҳи бархӯрдҳои таърих ё беҳудҳои муаллифи «Худро бишнос»

Калимаи «точик» кай пайдо шудааст ва чӣ маънӣ дорад? Забони мо чаро пеш аз Инкилоби Октябр «форсӣ» номида мешуд? Оё ин маъно дорад, ки тоҷикон форс хастанду аз Эрон омада бошанд? Эронинаҷод, яъне чӣ? Оё дуруст аст, ки тоҷиконро баъзе фарҳангнависон турк меномиданду бархе араб? Сортҳо киёнд? Хамаи ин масъалаҳо асрҳо инҷониб диққати олимони забоншинос, муаррихон, этнографҳо, дигар намояндагони илму адаб, оммаи мардумро ба худ ҷалб менамоянд. Дар бораи калимаи «точик» дар фарҳангҳои пешина фикру ақидаҳои гуногун ва ҷуғрафик аст, ки баъзан ба арсаи муборизаҳои ҷуғрафикӣ идеологӣ ва сиёсӣ табдил меёфт. Масалан, дар арафои тақсими миллӣ дар Осиёи Миёна мегуфтаанд, ки «точик» ном халқе умуман мавҷуд нест. Дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (шумораи 11-12, соли 1928) ҷунин суҳанони пантуркистон оварда шудааст: «ӯзбекҳо, қирғизҳо, қазоқҳо, турқманҳо ва ғайра миллатҳои, ки ба ирки муғул тааллуқ доранд ва ҳар яқро имрӯз як миллати муқтаки қудогана мешуморанд, дар ҳақиқат қузъҳои як миллатанд, тоҷикзабонон ҳам дар асл турқанд, дар зери таъсири адабиёт ва маданияти Эрон забон ва миллати худро ғум қардаанд. Бояд онҳоро боз турқ қунем ва аз тамоми онҳо як миллати бузурги турқ ба вҷуд орем ва як давлати муаззами турқ барпо созем. Дар тахти таъсири ин мафқура ва барои ба вҷуд овардани ин мақсадҳо мо душмани забони тоҷикӣ будем».

Суҳанони муқтако беасос дар бораи турқ будани тоҷикҳо нав нест. Дар «Комус-ул-аълом»-и турқии Шамсиддини Сомӣ, ки таълиқаш дар охири асри XIX аҷном ёфтааст, ғуфта мешавад: «точик» дар асл номи як қавмест аз турқҳо. Дар замони ҳозира ин ном ба як тоифаи аҳолии эронисли Осиёи Миёна, ки бо забони форсӣ ғап мезананд, дода шудааст».

Ин даъво аз ҳар қиҳат ҳато ва ғалат аст. Аввалан, муаллиф тоҷиконро (ба таври ҳаққонӣ) эронисл номидааст, аммо аз рӯи мантӣк ва ҳақиқати ҳол «аҳолии эронисл», ки бошад, турқ намебошад; сониян, ин ном ба тоҷикон на дар замоне, ки Шамсиддини Сомӣ луғаташро тартиб дода буд, дода шудааст, балки калимаи «точик» ҳанӯз дар асри якуми мелодӣ, яъне қариб ҳазору нӯҳсад сол қабл аз ин дар маъҳазҳои таърихӣ бо шаклу талаффузҳои гуногун маълум будааст. Ғарзҳои Шамсиддини Сомӣ бо қараёни фикрии ҳамонвақтаи Турқияи Усмонӣ вобаста будааст, ки он вақт ҷунин «назарияҳои» сохтаю бофта паҳн мешуданд. Ҷунонҷӣ, Садриддин Айнӣ дар асари «Маънои калимаи «точик» (нигоҳ қунед ба маҷаллаи «Садои Шарқ», шумораи 8-уми соли 1986) ин тавр навиштааст: «Яке аз шовинистони турқони усмонӣ, ки худ бошандаи Миср буд, як вақт исбот қардан ҳост, ки Фирдавсии Тӯсӣ, Саъдӣ ва Хофизии Шерозӣ аслан турқанд». Онҳо ғояи ғӯё турқ будани яке аз аҷдодони қадимаи халқи тоҷик—турҳо ва Турқистон будани Туронро зӯр зада паҳн қарданд.

Ҷунин даъвоҳои имрӯз ҳам идома доранд. Масалан, турҳоро Муҳаммад Алӣ дар мақола—эссеи «Худро бишнос» (рӯзномаи «Ёш ленинҷӣ», шумораҳои 30-31 августи соли

1988) турк пиндоштааст. ӯ ба тарики далел ба «Шохнома»-и Фирдавсӣ истинод менамояд. Мо дар ин ҷо барои нодуруст будани ин ақида метавонистем хуччатҳои зиёде оварем, вале овардани фақат як иқтибос аз навиштаҳои академик А.А.Стариков кофист: «Турониён аслан киёнанд ва кишвари онҳо дар кучост? Бешубҳа, ватани онон дар шимолу шарқи Эрон буда, сарҳадаш ба дурустӣ нишон дода шудааст: Чайхун (Амударё). Аз ин рӯ, Турон—ин Варазрӯд, Мовароуннахр, Туркистон! Оё ин маъноӣ онро надорад, ки турониён турканду ба эрониён муқобил гузошта шудаанд? Аммо ин гуна муқоиса ҳеҷ як асос надорад».

Баъд Стариков фикрашро давом дода мегӯяд, ки Мовароуннахр, ҳамчунин Хоразм, ҳоло асосан территорияҳои туркзабон мебошанд, аммо дар замонҳои қадим сарзаминҳои азалии эрониёни Осиёи Миёна, аҷдодони халқи тоҷик буданд. Аммо хангоме ки Фирдавсӣ аз гузаштаи қухан ва гоҳе асотирӣ сухан мегуфт, вазъи мавҷудаи замонаш, воқеъият бо рӯҳи муосир дар манзумаи вай мунъакис мегардад. Эрони шарқӣ, Хуросон ва маҳсусан Мовароуннахр дар охириҳои асри X арсаи ҷангҳои амирони Сомонӣ, хучумҳои дастаҳои қабилҳои туркон буданд. Аз ин ҷангҳо мардуми меҳнатқаш азобу уқубат мекашиданд, садама ва ҳисороти медиданд. Зимнан бояд гуфт, ки Фирдавсӣ ва муосиронаш ба ҳамин сабаб туркхоро ба турониён ташбеҳ кардаанд, вале ин аз лиҳози таърих нодуруст аст.

Исми қабилҳои тур дар «Авасто» ҷандин бор омадааст (яшти 13-и бандҳои 113, 123, яшти 17-и бандҳои 55, 56 ва ғайра) ва бо номи Осу-аспа, яъне дорандаи аспӣ тездав зикр ёфтааст ва душмани эрониёни шаҳришин дониста шудааст. Турон дар шакли Турийяна омадааст. Доктор Забехулло Сафо (Эрон) пас аз овардани далелу хуччатҳо ин тавр маънидод мекунад: «Ҳамин таҳқиқ моро мусоидат мекунад, ки наҷоди турониро шӯъбае аз наҷоди ориёиёни эронӣ бидонем ва хати батлон бар тамоми ишороте, ки... дар бораи турк донистани турониён шудааст, бикашем... Қавми эроние, ки... шаҳришини шуда буданд, қабилҳои ориёни дигареро, ки ханӯз ҷодарнишинӣ мекарда ва ба сарзамини ободӣ мучовири худ дар талаби неъмат хучум меовардаанд, бозпас меронда ва ғайр аз худ мешумурдаанд. Номи шохон ва паҳлавонии туронӣ монанди Франграсяна (Фаросиёп, Афросиёб), Карасавазда (Гарсеваз), Ариҷат-аспа (Арҷосп, яъне дорандаи аспӣ боарҷ), Вандаремайниш (дар «Шохнома» Андермон), Ваэсака ва хонадони ӯ хама номҳои ориёни эронӣ аст ва ҳеҷ як ба ҳеҷ сурат ба исмиҳо ва қалмаҳои уралу олтой наҷомонанд ва муҷлақан шабоҳате надоранд ва аслан ориёиёни эронӣ дар давраи таҷвини «Авасто» бо қабилҳои зардпӯсти уралу олтой ҳамсоғӣ ва аз онон иттилооте наҷостанд».

Турк, яъне Тунга Алп Эр дониста шудани Афросиёб ягон асоси илмӣ ва таърихӣ надорад. Гап дар сари он аст, ки халқи тоҷик низ мисли ҳамаи мардумони ҷаҳон, бо ҳамсоғии дуру наздики худ, аз ҷумла бо мардумони турк робитаҳои дошт ва дорад. Тоҷикҳо ва форсҳо аз замонҳои бостонӣ бо халқҳои Хиндустон, Хитой, Туркистон, Чин, Европаи Шарқӣ, Кавказ ва Сибир, кишварҳои соҳили Баҳри Миёназамин ва ғайра алоқаҳои маҷанӣ ва иқтисодӣ дошта, бисёр ривоятҳои қиссаҳои достонҳои ононро дар адабиёти худ бешу қам иқтибос менамуданд. Дар наҷбати худ ин халқҳо низ асотири форсҳо ва тоҷикхоро мешуниданду меҳонданд ва ин ба адабиёти ҳаттию фаҳлавиёти онҳо бетаъсир наҷмонд. Ҷунонҷӣ, баъзе олимони рус дар афсонаи Еруслан Елизаревич (асри XVI-XVII) ақси садои қабилҳои асотирии форсу тоҷик—Рустами Золи Зар ва баъзе маҷмунҳои «Шохнома»-ро дидаанд. Аммо бо ҳамин далел оё Рустами Золи Зарро рус буд гуфтаи мумкин аст? Харғиз мумкин нест. Афсонаи Еруслан Елизаревич

дар заминаи хаёти халки рус ба вучуд омадааст ва кахрамони миллии рус мебошад. Гурчихо достони «Ростомиани» доранд, ки ба асри XVI-XVII мансуб аст. Дар он сюжетҳои «Шохнома» ба хубӣ мушохида мешавад, вале бо хамин далел, ки Ростом, Бизани, Придони ва гайра ба адабиёти онҳо чун кахрамонҳо ва номҳои гурҷӣ дохил шудаанд, Рустам, Бичан, Фаридунро гурҷӣ номидан мумкин аст? Харгиз не. Чунин мисолҳо аз адабиёти арман, немис, итолиёӣ, туркӣ, хиндӣ ва гайра бисёр овардан мумкин аст. Он чиз бегумон аст, ки мазмунҳои «Шохнома»-и форсу тоҷик дар байни мардумони турк (аз ҷумла уйгурҳо) паҳн гардидааст ва онҳо ин кахрамонро ба тарзи худ номиданд. Инро ҳам фаромӯш набояд кард, ки шоири Баласогун (Хафтрӯд) Юсуф Хос Хочиб аз шоирони олимони дарбори яке аз ҳокимони карохонӣ буд ва азбаски аз дарбор нон меҳӯрд, мебоист хатман карохониёнро аз авлоди Афросиёб ва дорои таърихи ҳазорсола ба калам диҳаду бо хамин мавқеи подшоҳони ин сулоларо қонунӣ гардонад. Бесабаб нест, ки шоири машҳури тоҷики ҳамон давр Саной навиштааст: «Якero аз Баласогун расонад дар Харӣ, рӯзе, якero аз паи ноне даводанд то Баласогун».

Боз як даъво, ки гоҳ-гоҳ дучор меоям, гӯё аслан форс будани тоҷикон, гӯё аз Эрон омадани онҳост.

Мухаммад Алӣ мегӯяд: «Пас аз ба сарзамини мо (яъне туркҳо—М.У.) омадани вакилони қабилҳои тай ба ҷои ин ки мебоист забони араб ривҷ меёфт, дар Туркистон забони форс нуфуз пайдо кардан гирифт. Худи бадавиён ин забонро пазируфтанд ва барои таракқиёти забони форсӣ назар ба худи форсҳо саҳт дилсӯзӣ намуданд. Дар ин вақт аз Эрон ба Туркистон кӯчонда оварда шудани одамони зиёде оғоз ёфт, ин ҳаракат дар маҳалҳо, алаҳусус дар водии Зарафшон ранги оммавӣ гирифт. Чӣ тавре ки қаблан хотиррасон намудем, Махмуди Кошгарӣ дар асари худ ба таърифи Самарқанд таваққуф намуда, менависад, ки «...баъди дар ин сарзаминҳо афзудани форсиён онҳо (яъне ин сарзаминҳо—М.У.) мисли шахрҳои Аҷам гардиданд», аз афташ, олим дар ин ҷо шояд ҳамон сиёсати кӯчонишро ба назар гирифта бошад. Дар натиҷа дар Туркистон бо таъсири Эрон мадрасаҳо пайдо шуда, анъанаҳои забон ва адабиёти форс устуворона қарор ёфтанд».

Аз афташ, гоҷи сохтаю бофтаи аз Эрон бо зӯрӣ ба Осиёи Миёна кӯчонда оварда шудани тоҷикон ва ҷорӣ намудани забони форсӣ ба дили на танҳо Мухаммад Алӣ наздик будааст. Ин фикрро аз солҳои бистум, сиюм ва ҷилум бисёриҳо гаштаю баргашта тақрор мекунам. Вале мо дар ин бора як мисоли нав меоварем. Чунон ки маълум аст, шоири туркзабони асри XI Юсуф Хос Хочиб дар достони «Кутадгу билик» ҷандин маротиба қалимаи «тоҷикро» ба қор мебарад. Чунончӣ, ӯ менависад, ки «қитобҳои арабӣ, тоҷикӣ бисёранд, онҳо бароямон маҷмӯаи дониш мебошанд». Ё дар ҷои дигар: «Тоҷикон инро дар қитоб навиштаанд, агар навишта намешуд, онро қӣ мехонд?»

Юсуф Хос Хочиб боз дар як маврид мегӯяд: «Қахрамонero, ки ӯ дар миёни бекҳои турк бо номи Тунга Алп Эр маълум аст, тоҷикон Афросиёбаш мехонанд».

Аммо тарҷумони як қисми ин достон Саъдулло Аҳмад дар ҳар ҷое, ки қалимаи «тоҷик» бошад, онро хат задааст ва ба ҷояш «форс» навиштааст (маҷаллаи «Гулистон», шумораи 8-уми соли 1987).

Албатта, мо, тоҷикон, ифтихор дорем, ки бо мардуми пуристеъдоди форс ҳамнаҳод ва ҳамзабон ҳастем, адабиёти мо дар тӯли асрҳо муштарак буд, замонҳои буданд, ки тоҷикҳо форсҳо дар тахти як давлат зиндагӣ мекарданд. Вале тоҷикҳо ҳеҷ гоҳ форс набуданд ва аз ин рӯ «тоҷик» маънои форсро намедиданд. Форсҳо аслан соқинони ҷануби Эрони имрӯза буданд, ки аз қавми порт ба вучуд омаданд. Онҳо дар қитбаҳои

хахоманишӣ ба таври «партхава» номида шуданд; чузъи аввали ин ном, яъне «партх» шакли дигаре аз «паарса» мебошад, ки хар ду ба як маънӣ буда, бар, канор, пахлӯ гуфтани гап хаст. Ин номро модхо ба ду кавми эрониначод—парса ва партхава доданд, ки яке дар ин пахлӯ ва дигаре дар он пахлӯи кишвари мод мезистанд. Ин ном бо мурури замон соида шуд ва ба сурати «парс» ва «партхав» даромад. Дуввумӣ бошад, дучори дигаргунии наве гашта, «р» ба «л» ва «тх» ба «х» табдил ёфт ва калима ба сурати «пахлав» даромад, сипас чоӣ «л» ва «х» иваз гардиду калимаи пахлав ба вучуд омад. Дар натиҷа забони эрониеӣ аҳди сосонӣ «пахлавӣ», (пахлавонӣ) номида шуд. (Калимаи имрӯзаӣ «пахлавон» ба маънии далеру зӯрманду кахрамон аз хамин чост). Лафзи «парс» бошад, «порс» шуд, аммо арабхо онро ба талаффузи худ мувофик гардонданду дар шакли «форс» вирди забони халкхо гардид.

Вале тоҷикон аҳолии қадимтарини Мовароуннахру Хуросон буданд. Қадимтарин аҷдодони халки тоҷик, чи тавре ки аз китоби муқаддаси зардуштиён (оташпарастон) «Авасто» бармеояд, худро «арийя» меномиданд, ки маънояш боор ва шариф аст. Исми нахустин манзилгоҳашон «Айриана—ваэчах», яъне «ватани эрониеён» будааст, ки бино бар ақидаи даххо муҳаққиқони аввалиндараҷаи хориҷӣ ва советӣ, ин сарзамин ноҳияи Хоразм ва Хеваи кунунӣ аст. Худи калимаи Хоразм дар «Авасто» дар шакли «Хваризам» омадааст, ки аз он лафзи имрӯзаӣ тоҷикӣ—ховар, хур, ба маънии шарк ва офтоб, инчунин муҳаффафи замин аён мебошад.

Забоне, ки бо он «Авасто» навишта шудааст, дар истилохоти илмӣ чун «забони авастой» ба қор меравад ва бо забони тоҷикӣ хамреша аст. Далелҳои зиёде ҳастанд, ки маҳз хамин забонхо рафта-рафта заминаи ташаққули забони форсии дарӣ-тоҷикӣ гардиданд. Масалан, феъли ёвари «истодан», ки шакли замони ҳозираи муайян месозад, чунончи «рафта истодаанд». Эрониеён ин тавр намегӯянд ва инро шунида хазлу шӯҳӣ хам мекунанд, ки «Писари тоҷик дар як вақт хам мераваду хам меистад». Вале дар «Авасто» ибораи «дот истотханд» хаст, ки хамон дода истодаанд мебошад. Вақте ки мо тоҷиконро аз ҷумлаи халкҳои эрониначод ва тоҷикро аз забонҳои эронӣ мешуморем, ин харгиз маъноӣ аз Эрон омадани тоҷикхоро надорад, ки инро қаблан низ таъкид қарда будем. Бошишгоҳҳои асосии ориёиеӣ бостонро бисёр ховаршиносон ва муаррихон тамоми қисматҳои ҳосилхези он сӯи рӯд—Мовароуннахр донистаанд. Аммо калимаи «арийя» бо мурури замон ба номи начоди тамоми халкҳои эронӣ табдил ёфт ва дар ҳамаи давраҳои таърихӣ ин ном то рӯзгори мо боқӣ монд.

Он ҳақиқатеро, ки забони форсии дарӣ, яъне забони тоҷикон хам аз Эрон ба Осиёи Миёна наомадааст, балки баръакс аз маҳалҳои тоҷикнишин ба ҷанубу ғарбии Эрон пахн шудааст, бисёр олимони советӣ, ховаршиносони Европа ва Осиё бо далелу санад таъкид намудаанд. Дар ин хусус маълумоти зеро шоири қабири тоҷик Носири Хусрав (асри XI), ки дар «Сафарнома»-аш овардааст, басо қолиби диққат аст. «Дар Табрез Катрон ном шоиреро дидам, шеъре нек мегуфт, аммо забони форсӣ некӯ намедонист. Пеши ман омад, девони Мунчик ва девони Дакиқӣ биёвард ва пеши ман бихонд ва хар маънӣ, ки ўро мушқил буд, аз ман пурсид, бо ў бигуфтам ва шарҳи он бинавишт ва ашъори худ бар ман хонд». Сабаби забони форсӣ некӯ надонистани шоири машҳури Эрон маҳз дар он буд, ки вай забони тоҷикон аст. Бинобар ин хам дар Эрон барои таълифи лугате эҳтиёҷ пайдо гардид ва дар натиҷаи он дар солҳои 1065-1066 «Лугати фурс»-и Асадии Тӯсӣ тартиб дода мешавад, ки дар муқаддимаи он гуфта шудааст: «Лугати фурс—лисонии аҳли Балх, Мовароуннахр ва Хуросон».

Биёед шунавем, ки худи эрониеён холо чӣ мегӯянд: «Хар гоҳ Тоҷикистон бигӯед,

--менависад адиб ва донишманди бузурги Эрон Саид Нафисӣ, --максуд хамон сарзамине аст, ки аз оғоз ориёиёни эронӣ ва форсизабонон дар ин ҷо зистаанд ва сарзамини аслии забони дарӣ, яъне форсии адабии имрӯза аст». Саид Нафисӣ боз дар як ҷои дигар мегӯяд: «Забони дарӣ, яъне забони имрӯзи мо дар хамон навоҳии Осиёи Миёна, ки қисмати умдаи он имрӯз ҷузви Тоҷикистон аст, нахуст падидор шуда... сипас ба мағриб ва шимоли Эрон, ки забонаш дар давраи пеш аз ислом забони пахлави будааст, рафта ва забони саровари Эрон шудааст. Аз ин рӯ, тоҷикон ҳамзабон ва ҳамнаҷоди мо ҳастанд ва ҳеч бегонагӣ бо мо надоранд». Ин фикрхоро бузургтарин шоиру олими Эрон Малик-уш-шуаро Баҳор тарафдорӣ мекунад ва дар китоби сечилдаи худ «Сабқшиносӣ», ки самарай мехнати сисолаи ӯ дар боби тадқиқи забону адабиёти форс мебошад, мегӯяд, ки забони форсии дарӣ аслан лахҷаи аҳолии Мовароуннаҳр, Самарқанд ва Бухоро аст, ки дар ин ҷойҳо тоҷикон зиндагӣ мекунанд.

Ин гуна мисолхоро аз гуфтаҳои олимони Эрон бисёр овардан мумкин аст, вале мо бо як иқтибос аз китоби басо калонҳаҷми «Таърихи Эрон», ки дар Техрон аз тарафи нашриёти «Пӯиш» ҷор маротиба ҷоп шудааст, иқтифо менамоем: «Зимни садаи нухум дар Эрон адабиёти забони форсии кунунӣ (дарӣ) ривҷ ёфт, адабиёти ин забон аз муҳовараи форсии тоҷикӣ гирифта шуд... Ашъоре ба ин забон суруда шуд... Осори манзуми форсии он замон (муҳимтарини онҳо ашъори Рӯдакӣ ва Дақиқӣ буданд) ба унвони сармоёе аз адабиёти форсӣ ва тоҷикӣ маҳфуз монданд».

Фарз кардем, ки тоҷикон форсанд. Он гоҳ ҷунин суханони муаллифи «Равзат-ус-сафо» Мирҳондро ҷӣ тавр фаҳмидан лозим аст, ки ӯ аз хусуси тайёрии аҳолии шаҳри Самарқанд ба ҳучуми Чингиз сухан ронда гуфтааст: «Шаст ҳазор тоҷик, ки фарде аз эшон дар баробари Рустаму Исфандиёр рӯинтан буданд, ба мӯчиби фармуда рӯй ба таъмири калъаҳо ва ҳисорҳо ниҳоданд». Оё Эрон барои муҳофизати Самарқанд ҳайати маҳдуди кӯшунҳои ҳудро фиристода будааст?

Агар тоҷикҳо аз Эрон омада бошанд, ҷаро муаллифи «Равзат-ус-сафо» онҳоро мардуми Бухоро номидааст? Масалан, ӯ ҷунин маълумот медиҳад: Мардуми Бухоро ба тасаввури он, ки туркон ҷунон мунҳазам шуданд (гурехтанд), ки дигар муовадати (баргаштани) эшон мумкин нест, аз ақиби эшон шитофтанд. Ҷун миёни мардуми Бухоро ва деворбаст (калъа) масофате буд, ки атроқ (туркон) мурочиат карда (баргашта) тег бар тоҷикон ниҳоданд». Дар ин ҷо сухан аз хусуси шаҳри Бухороро аз ҳучуми амир Хусайни мугул мудофия кардани тоҷикон меравад. Агар тоҷикҳо форс бошанд, ҷаро Саъдии Шерозӣ (асри XIII) навиштааст, ки як нафар бошандаи Эрон, яъне форс аз дарёи Уммон ба сафар баромада, «араб дидаасту турку тоҷику рум».

Мухаммад Алӣ дар мақола-эссеи мазкур дар бораи асарӣ «Муҳоқимат-ул-лугатайн»-и Алшери Навоӣ сухан меронад ва калимаи «сорт»-ро «форс» гӯён шарҳ медиҳад. Сабаб ин аст, ки ӯ намехоҳад «тоҷик» бигӯяд: Агар «тоҷик» мегуфт, таълимоти он устодхояш, ки забони тамоми классикҳои тоҷикро фақат «форсӣ» номида, тамоми сарвати ҳазорсолаи тоҷикро ба монополияи Эрон додан мехоҳанд, риоя намешуд. Ҳақиқати ҳол ин аст, ки форсхоро ҳеч гоҳ ва ҳеч кас «сорт» наномидааст.

Дар замоне, ки Алишери Навоӣ зиндагӣ мекард, яъне дар асри XV ва дар як қатор давраҳои дигар тоҷикхоро «сорт» мегуфтанд, зеро дар лахҷаи ҷағатоии забони ўзбекии он давр ин ду халқ бо ин ду ном—«турк» ва «сорт» ёд карда мешудааст. Навоӣ ба истилоҳи забони «сорт» ва мардуми «сорт» забони тоҷикӣ ва халқи тоҷикро дар назар дошт. Ҳуди халқ бошад, ҳудро «тоҷик» меномид. Ҷунончи, ҳамзамони Навоӣ—Абдурахмони Чомӣ дар яке аз шеърҳои дар бораи дӯстии ўзбеку тоҷик сухан

ронда (эхтимол каробати худро бо Навой дар назар дошта), гуфтааст: «ӯ турк буду ман точик, лек дорем хешии наздик». Навой хам калимаи «точик»-ро чанд бор ба кор бурдааст. Аз чумла, ӯ навиштааст: «Нигори турку точикам кунад сад хона вайрона, бад-он мичгони точиконаву чашмони туркона».

Дар бораи ин ки «сорт» махз точик аст, на форс, олимони зиёде навиштаанд. Ва ин хакикат шаккеву шубха надорад. Мо аз адабиёти таърихӣ факат як-ду далел меоварем, ки точик будани «сорт»-ро исбот мекунад. Чунончӣ, мусташири мачорӣ Вамбери дар китоби худ «Саёхати як дарвешӣ сохта ба Осиёи Миёна» кайд менамояд, ки «як қисми халқ аҳолии қадимаи Хоразм—эронӣенанд. Онхоро дар Хева «сорт» ва дар Бухоро «точик» меноманд. Точик будани «сорт»-ро як қатор классикони адабиёти ўзбек низ тасдиқ мекунанд. Масалан, Мухаммад Захириддини Бобир дар «Бобирнома»-и худ аз хусуси аҳолии Маргинон (Маргелон) навиштааст: «Эли соф сорт, муштзан ва пуршару шӯр элдур... Самарқанд ва Бухорода номдор чангара аксар маргинонидур». Тарчума: «Мардуми он хама точиканд. Мардуми муштзан ва пуршару шӯранд... Дар Самарқанд ва Бухоро чангҳои номӣ аксар маргинонӣ мебошанд». Ё худ Бобир дар бораи Исфара дар хамин асараш навиштааст: «Дарахтиси бисёр, вале богчаларида аксар бодом дарахтидур, эли тамом сорт ва кухидур». Дар тарчумаи форсиаш мехонем: «Дарахташ бисёр, дар богчаҳои он аксар дарахт бодом аст, мардумаш тамом кӯхистонӣ ва сортанд».

Даххо дигар маъхазҳои таърихӣ низ дар ин бора гувоҳӣ медиҳанд. Ва тариқи илова ба гуфтаҳои болоӣ метавонем хотиррасон намоем, ки «Лахчат-ул-лугат»-и Мухаммад Чолабӣ, лугати туркӣ ба форсии Мухаммад Яъқуби Чангӣ ва як қатор дигар фарҳангҳо «сорт»-ро «точик» маънидод кардаанд.

Мухаммад Алӣ менависад: «...дар Турон ба тарзи дигар гӯем, дар Туркистон туркҳо зиндагӣ карда омадаанд... Кабилаҳои қалони турк аз замонҳои қадим-қадим дар хамин макон истиқомат мекарданд, аз хамин вачх ин халқ ба кишвари худ номи «Туркистон»-ро додааст».

Вале ӯ нишон надодааст, ки «замонҳои қадим-қадим» қадом замонҳо будаанд: пеш аз милод ва ё баъд аз он? Аммо, чи тавре ки аз асарҳои сершумори илмӣ, аз чумла аз «Таърихи РСС Ўзбекистон» медонем, нуфузи туркҳо ба Осиёи Миёна факат аз нимаи дуҷуми асри шашум, баъди ба як давлати бодиянишинон—ҳоконии турк муттаҳид шудани халқу қабилҳои Олтой, Хафтрӯд ва Осиёи Марказӣ оғоз ёфт. «Халқҳои турк,-- менависад Е.Э.Бертелс дар китоби худ «Чомӣ ва Навой»,--дар Осиёи Миёна хамон вақте пайдо шуданд, ки тамаддуни эронӣ дар он ҷо қомилан ташаккул ёфта, адабиёту забони форсӣ ба қомеъҳои азиме ноил гардида буд».

Бо вучуди ин Мухаммад Алӣ ҳиссаи намояндагони халқҳои туркро ба адабиёти форсу точик дуру дароз таъриф намуда, ду ҷиҳатро фаромӯш кардааст ва ё дар бораи онҳо сухан гуфтани лозим надонидааст.

Аввало ин, ки адабиёти ҳаҷ қадом халқ саросар факат бо иштироки як ҳуди хамон халқ ба вучуд оварда намешавад ва ҳамчунин адабиёти форсу точик. Масалан, мутахассисони адабиёти рус меғӯянд, ки риштаи аҷдодони Пушкин ба сӯи Африқа, Лермонтов ба Дания ва ғайра тӯл мекашидааст, вале Пушкин ва Лермонов мағз андар мағз рус мебошанд, ба забони русӣ навиштаанд ва ба ҳаҷ вачх онхоро аз насру назми рус, чун ноҳунро аз пӯст ҷудо кардан мумкин нест. Дар офаридани адабиёти тоҷику форс намояндагони як қатор халқҳои турк, аз чумла ўзбекҳо, мугулҳо, хиндуҳо, урдуҳо, яҳудиҳо ва ғайра сахм

гирифтаанд, хамаи онҳо бо забони тоҷикӣ навиштаанд, мардуми тоҷик шеърҳои онҳоро дӯст дошта меҳонанду аз бар мекунанд, онҳо гарчӣ дар тарҷумаи ҳол ба қадом халқ мансуб буданашон нишон дода мешавад, мағз андар мағз нависандагони тоҷику форсанд, дар заминаи ин адабиёт ва дар рӯҳи ин адабиёт асарҳо офаридаанд. Агар ин фикрро идома доданӣ бошем, бояд на ин ки адабиёти классикӣ, балки адабиёти советии ўзбекро низ хотиррасон намоем, ки дар эҷоди он гайр аз ўзбекҳо, тоҷик, тотор, озарбойҷонӣ, казок ва гайра иштирок доранд, азбаски онҳо ба забони ўзбекӣ менависанд, ба адабиёти тоҷик, тотор, озарӣ, казокӣ ва гайра дохил намешаванд. Чунин мисолҳоро аз адабиёти ҷаҳонӣ ба таври фаровон оварда метавонем.

Адабиёти ҳар қадом халқро асосан ҳуди соҳибони он меофаранд. Чунончӣ, дар тазкираи «Лубоб-ул-албоб»-и Авфӣ (соли 1221) сабт гардидааст, ки аз 106 шоири замони салҷукиҳо 68 нафарашон аз маҳалҳои тоҷикнишин будаанд. Дар асрҳои минбаъда низ ин адабиёт асосан зери калами тоҷикҳо ва форсҳо тавлид меёфт.

Сониян, олимоне ҳастанд, ки иштироки туркҳоро дар адабиёти форсу тоҷик аз ҳад зиёд муҳолига мекунанд ва баъзан ба дараҷаи игрок мерасонанд. Онҳо, аз ҷумла, қувваӣ бузурги ҷозибай анъанаҳои ин адабиётро далел меоваранд. Мухаммад Алӣ мегӯяд: «Оре, тариқи замон ва аҳли расм нуфузи қалоне дорад, аз он раҳой ёфтани мушкил аст. Тариқи замон ва аҳли расм, ё агар ба тарзи дигар гӯем, анъана дорои қувва, ҷозибаст, ки қасро дар худ нигоҳ меорад, маҷмӯи коида ва русуми ҳалалнопазир гуфтани гап аст. Анъана ҷонсаҳт ва мағлубнопазир аст. Бинобар ҳамин анъана таъсири забони форсӣ-тоҷикӣ дар Туркистон то асри ХХ тағйир наёфт». Муаллиф аз Алишери Навоӣ барои тақвияти ақидаи худ иқтибосҳо меоварад. Вале шоири бузурги ўзбек дар бораи мағлубнопазирии расму оин ва анъанаҳо ҷизе намегӯяд, баръакс ӯ навиштааст: «То даме ки мулк ба дасти халифаҳо ва султонҳои араб буд, фалак вақтҳои аввал ба дабири назм бо забони арабӣ ҷилванамоиҳо фармуд, тавре ки Хассон Собит ва Лакит барин суҳанварони малик-ул-қалом ва маъниофарини фасоҳатшиорон пайдо шуданд ва ба забони худ доди назмаҳои доданд... Чун дар баъзе иқлим ва кишвар султонҳои сорт (тоҷик-М.У.) аз лиҳози мулк мустақил шуданд, дар навбати аввал шоирони форсигӯӣ зухур ёфтанд. Вақте ки мулк аз султонҳои араб ва сорт ба хонҳои турк интиқол ёфт (гузашт—М.У.), аз замони Халоқуҳон ва аз замони султони соҳибқирон Темури Қўрагонӣ то охири замони фарзанд... султон Шохруҳ шоироне ба забони туркӣ пайдо шуданд». Инак, пас аз он ки нахустин давлати асримиёнагии тоҷик—давлати Сомониён аз ҳуҷуми истилогарони бегоназамин сарнагун шуд, ҳокимият пурра ба дасти ҳукмдорони турк гузашт ва барои раванги адабиёт ба забони ўзбекӣ имконият пайдо шуд. Вале ақсар аҳли адаби туркизабон аз ин истифода қардан нахостанд. Хангоме ки Навоӣ аз таъини форсигӯён суҳан меронад, ҳуди ҳамон «форсигӯёни турк»-ро дар назар дошт, ки ҳатто ба супориши Султон Ҳусайни Бойқаро нигоҳ нақарда, ба забони форсии тоҷикӣ майл қардаанд. «Турфатар аз ин аст, ки—менависад Навоӣ, --бар ҳилофи чунин тарғиб ва талқин ва эҳсон ва таҳсини подшоҳи суҳандон коидаи мутобаат ва мувофиқатро фаромӯш қарда ва ҷодаи нофармонӣ ва залолатро пеш гирифта, бисёриашон, балки ҳамаашон ба форсӣ моил шуданд». Инак, дар ин бобат забон ва адабиёти тоҷик ҳаргиз гунаҳкор нест, эҳтимол сабабҳои инро дар андоза ва ҳаҷми ҳуди анъанаҳои адабиёти туркии он замон ҷустан лозим бошад.

Бинобар ин аз ҳар намоёндаи назму насри форсу тоҷик туркҳо дидан ҳам дар муносибат ба ҳаққи ин халқҳо нораво мебуд. Чанде пеш дар як республикаи бародар Рӯдакӣ, Носири Хисрав барин шоирони сифр тоҷикро чун шоирони турк ба қалам

доданд. Мухаммад Алӣ пас аз суханрониho дар бораи саросар ба форсии тоҷикӣ навиштани туркхо аз Туркистон расидани Рӯдакиро таъкид мекунад ва ин як ишораи пардапӯш бар он буд, ки Рӯдакӣ турк аст. Барои рад кардани ин даъво метавонистем бо як шеърӣ Носири Хисрав истинод намоем, вале ба назар дагалтар намуд, бинобар ин аз Чалолиддини Балхӣи Румӣ, ки ӯ низ аз чониби Мухаммад Алӣ турк доништа шудааст, байтеро меоварем:

Ту мохи туркиву ман агар турк нестам,
Донам ман он кадар, ки ба туркист «об»--«сув».

Мухаммад Алӣ мехоҳад, ки хатто калимаи «Мовароуннахр» аз истилоҳи илмӣ бароварда ва ба чоӣ он факат «Туркистон» гуфта шавад, аммо «Мовароуннахр» ба ягон диёр ном шуда наметавонистааст. Дар маъхазхои таърихӣ номхои гуногуни Мовароуннахр нишон дода шудаанд, аммо мо аз худи «Шохнома»-и Фирдавсӣ мисол меоварем:

Агар пахлавонӣ надонӣ забон,
Варазрудро Мовароуннахр хон.

Мулохизахои Мухаммад Алӣ аз хусуси туркӣ будани калимаи бостонии хинду эронӣ ва хинду европоии «кент» (дар «Авасто» ва пахлавӣ—«кантан», дар хиндии қадим—«кхан» ва «кханти», дар сугдӣ «канд», «кат» ва «ката», дар пашту «кинал»), инчунин эътимологияи баъзе шахрхо ва ноҳияхо харгиз қобили қабул нестанд, вале агар мо холо ба тариқи исботи фикрамон санаду ҳуҷҷатхои сершумор меовардем, риштаи сухан хеле дароз мекашид ва ногоҳ аз ин ҳуддорӣ намудем. Боз меоем ба мавзӯи асосии баҳси худ—ба маъноӣ калимаи «точик». Дар фарҳангхо ва дар баъзе китобхои таърихӣ гуфта мешавад, ки «точик» гӯё маъноӣ арабро дошта бошад. Сабаби пайдо шудани ин гуна даъвохои беасос дар он аст, ки мардуми қабилаи тай дар замони Сосониён бо забони пахлавӣ «тозӣ» ва «тозик» номида мешуд. Бинобар ин баъзе олимон ва фарҳангнависон чунин пиндоштаанд, ки калимаи тоҷик аз қабилаи араби тай пайдо шудааст. Аз ҷумла, ин фикрро олими забардасти рус Бартолд дар китоби «Тоҷикон» пешбарӣ намуд.

Дар «Гиёс-ул-лугот»-и Мухаммад Гиёсиддин мехонем: «Тоҷик—арабзодае, ки дар Аҷам қалон шавад ва номи вилояте ва тоифае, ки ғайриарабӣ бошад ва дар лугати туркӣ ба маъноӣ аҳли фурс (форсхо) навишта». Лугати «Бурхони қотеъ», ки Мухаммад Хусайн дар Хиндустон соли 1652 таълиф намудааст, чунин маълумот медиҳад: «Тоҷик» ғайриараб ва туркери мегӯянд ва дар асл авлоди араб аст, ки дар Аҷам бузург шуда ва баромада бошад».

Аммо ин фарҳангнависон нишон надодаанд, ки чӣ гуна тоҷикон араб ва турк набудаанду аммо «дар асл авлоди араб» будаанд. Устод Садрриддин Айнӣ дар асари зикршудаи худ менависад: «Ба фаҳми ман, хоҳ маънидоди «Гиёс-ул-лугот» бошад ва хоҳ аз онӣ «Бурхони қотеъ», аз мантик хеле дур аст ва пойдархавои ночаспон аст. Дар ин маънидод на як шохид нишон дода шудааст ва на як манбаи таърихӣ ва инчунин ягон таҳлили забоншиносӣ ҳам қарда нашудааст».

Вактхои охир масъалаи пайдоиши калимаи «точик» диққату эътибори худи аҳолии тоҷик ва олимони бештар қалб менамояд. Дар байни онхо, ба назари мо, фикри мулохизахои Абдулло Йӯлдошев басо қолиби диққат ва шоистаи эътимод аст. ӯ, ки ба фикри аз «тай» баромадани калимаи «точик» қатъан муқобил аст, мегӯяд: «Аввалан, сифати нисбӣ аз калимаи «тай» чӣ дар арабӣ ва чӣ дар забони устод Рӯдакӣ ба шакли «тозик» (бар вазни розӣ ва Рай) сохта нашудааст ва намешавад. Хотамро, ки аз қабилаи «тай» буд, чӣ арабхо ва чӣ тоҷикон «той» мегӯянд. Абӯтаммом, шоири ҳамин қабила, ки зикраш дар «Модари май»-и устод Рӯдакӣ рафтааст, «той» ёд шудааст, на «тозӣ» ва хоказо.

Сониян, калимаи «тай» бо «иткеъ» навишта мешавад ва хол он ки «тозик»-ҳои Байҳақӣ бо «то»-и мӯъчама («т»-и оддӣ) навишта шудаанд.

Мухаммад Алӣ хангоме ки дар бораи ба Осиеи Миёна омада, забони форсиро бо чидду чаҳд паҳн кардани «вакилони кабилаи тай» сухан меронад, ана хамин даъвоҳои аз араб пайдо шудани тоҷиконро дар назар дорад. Бинобар ин ӯ сари калобаи мантикро гум карда, дар хайрат мемонад, ки чӣ тавр онҳо забони форсиро «бештар аз худи форсҳо» паҳн намудаанд.

Аммо ҳақиқат дигар буд. Садриддин Айнӣ мегӯяд: «Вакте ки Кутайба ибни Муслим дар Бухоро масҷиди Чомеъ бино кард, мардуми маҳаллиро, ки тоҷик буданд, маҷбур кард, ки рӯзҳои чумъа ба Чомеъ чамъ шаванд ва намоз гузоранд. Аммо мардуми Бухоро, ки исломро навабул карда буданд, ба арабӣ «Куръон» хонданро қабул накарданд ё ин ки забонашон ба арабӣ, ки бегона буд, нагашт. Бо вучуди дар шароити ислом мамнӯъ будан, Кутайба руҳсат дод, ки мардуми Бухоро дар намоз тарҷумаи форсии сураҳои «Куръон»-ро хонанд.

Агар тоҷикон дар асл авлоди араб бошанд, --суҳанаширо давом медиҳад Айнӣ, --чаро дар намоз «Куръон»-и арабӣ нахонданд, ё ин ки хонда натавонистанд? Ва чӣ гуна тарҷумаи форсии сураҳои «Куръон»-ро ба осонӣ омӯхтанд ва хонданд? Ва хол он ки воқеаи мазкур дар соли аввали тамоман фатҳ шудани Бухоро (94 хичрӣ—713) рӯй дода буд, чӣ шуд, ки тоҷиконе, ки «аслан авлоди араб буданд» дар як сол забони худро гум карда аз арабҳо дур шуданд?»

Чунон ки дидем, дар бораи маъно ва пайдоиши калимаи «тоҷик» ҳам пеш аз револутсия ва ҳам дар давраи советӣ баҳсу мунозираҳои зиёде ба амал омадаанд. Яке аз ин гуна баҳсу мунозираҳо дар саҳифаҳои маҷаллаи «Шӯро» низ инъикос ёфт. Чунончӣ дар шумораи 12-и соли 1915-и ин маҷалла, ки дар шаҳри Оренбург интишор меёфт, як мақолаи чамъбасти дарҷ гардидааст, ки дар он аз ҷумла ин тавр гуфта шудааст: «Тоҷикон яке аз қавмҳои қадимтарини Осие буда, маълум аст, ки садҳо сол қабл аз мелоди масеҳ нахустин бор бо номҳои «тоҷик» ва ғайра ном бурда шудаанд ва пайравони маҷзаби зардуштӣ (оташпарасти) мебошанд. Исми тоҷикҳо дар манбаъҳои бостонии Юнон ва Хитой, яъне дар асарҳои, ки қабл аз пайдо шудани ислом таълиф ёфтаанд, дучор меояд. Пас аз он ки аскарони араб тахти фармондеҳии Кутайба Туркистони ҷанубӣ ва Эрони шарқиро забт намуданд, номи «тоҷик» якҷанд аср нопақид мешавад. Баъд аз он аз навабул мегардад. Тоҷикҳо мисли арабҳо аз қавми сомӣ нестанд, балки мансуб ба қавмҳои ориёӣ ва эронӣ асилтаринанд... Арабҳо аз рӯи таассуби динӣ дар бораи тоҷикҳо осоре боқӣ нагузоштаанд. Бинобар ин дар манбаъҳои ислом маълумоти оид ба тоҷикҳо хеле кам аст». Баъд маҷаллаи «Шӯро» ақидаҳои аз номи кабилаи тай пайдо шудани калимаи «тоҷик»-ро рад карда, илова менамояд: «Лекин шарқшиносон ба ин фикр розӣ шуда наметавонанд... Маълум аст, ки калимаи «тоҷик» аз калимаи софи форсии «тоҷ» гирифта шудааст».

Садриддин Айнӣ маънои калимаи «тоҷик»-ро хеле муфассал аз ҷиҳати таърихӣ ва забоншиносӣ—этимологӣ таҳлил мекунад, исбот менамояд, ки калимаи «тоҷик» аз «тоҷ» аст. Дурустии ин суханро нависанда ва олими эронӣ кунун Алиакбари Деххудо, ки «Лугатнома»-е иборат аз 199 ҷилд тартиб додааст, тасдиқ мекунад: «Дар Афғонистон ва Турон наҷоде ҳастанд, ки худро «тоҷик» мегӯянд. Мубаддали лафзи мазкур тоҷик аст ва аз он баъзе аҳли лугат чунин қиёс кардаанд, ки маънии лафзи мазкур насли тоҷӣ (араб) аст, ки дар Аҷам бузург шуда бошанд. Лекин саҳеҳ (дурусташ) ҳамон аст, ки навиштам. («Ғайри арабу туркро тоҷик номанд»). Ва ин лафз дар Эрон мавриди истеъмол надорад.

Факат дар Афғонистон ва Туркистон ба форсизабони он чо гуфта мешавад ва бештар дар муқобили турк истеъмоли мешавад. Ва асли ин калимаи пахлави «точик» мансуб ба қабилҳои «точ» аст, ки аз қабилҳои Эрон буда».

Халқи тоҷик дар давоми таърихи ҷандинҳазорсолаи худ басо фарозу фурӯди рӯзгорро дидааст. Тоҷикон аз асрҳои миёна инҷониб дар зерҳои ҳокимияти сулолаҳои сершумори турк зиндагӣ карданд ва охира-охира дар бисёр маҳалҳо забони туркиро пазируфтанд. Ин протсеси туркшавии халқҳои эронинаҳод (тоҷикҳо) дар баъзе ноҳияҳо, масалан, дар Хоразм, махсусан ханӯз дар асри XI суръат пайдо кард. Дар замони Абӯрайҳони Берунӣ, ки забони модариаш хоразмӣ (яъне эронӣ) буд, мардуми маҳаллӣ ба забони хоразмӣ гап мезадаанд, аммо пас аз асри XIII забони туркӣ тамоман ҷои забони хоразмиро гирифт. Профессор А.А.Семёнов далелҳои меоварад: ҳамаи маншурҳои, ки Хоразмшӯхи Текеш мурочиатан ба мардуми шаҳрҳои поёнӣ Сирдарё навиштааст, дар асри XII бо забони тоҷикӣ будаанд, ки онҳоро мунодиён (ҷорҷӣҳо) ба аҳолии бесавод кӯча ба кӯча гашта хонда мекӯтаанд. Протсеси туркшавии тоҷикон то ба ҳакин наздикиҳо давом кард. Бино ба шаходати профессор И.И.Зарубин ҳуди аҳолии тоҷик инро дарк менамӯдаанд. Ҷунонҷӣ, соқинони деҳаи Ургут мегӯфтаанд: «Мо тоҷик ҳастем, аммо фарзандонамон ўзбек мешаванд».

Қабл аз револуция олимони кишваршиноси рус Н.Г.Павлов дар китоби «История Туркестана» навиштааст: «Мо дар арафаи эҳёи нави ин миллияти боистеъдод ва ҷонсаҳт—тоҷикон мебошем. То дами ин эҳё онҳо зиндагӣ не, балки ҳакирони рӯзгузаронӣ мекарданд ва ин ҷаҳру аҷз оқибати се зарбае буд, ки Чингизхон, Темур ва хонҳои мангит ба онҳо расонидаанд... Аз рӯи инсоф бояд гуфт, ки тоҷикон то кунун халқи аз ҳама саҳтҷонтаранд: қам андар қам миллате мисли тоҷикон ба ин зарбаҳои саҳт дучор омадааст; аммо қадре фурсати нафасростқунӣ қифоя буд, ки онҳо боз ҷон бигиранд». Халқи тоҷик ба тӯфайли Октябр, дар таҳти роҳбарии партия, бо ёрию мадади халқҳои бародари советӣ ба қомебиҳои оламшумул соҳиб шуд. Имрӯз вай, монанди ҳамаи дӯстони худ, замони бозсоъи ва ошқорбаёниро аз сар мегузаронад ва бо ҳамаи мардумон, махсусан ҳамсоъони наздиқтарини худ--ўзбекҳо паҳлӯ ба паҳлӯ истода ва даст ба даст дода, ба пешвои рӯйдодҳои навини ҳушӯ нек қадам мезанад.

Ёддошти "Тоҷикам": *Ин матлаби пурақизиши таърихӣ дар замони шӯравӣ бори наҳуст дар рӯзномаи тоҷикии "Ҳақиқати Ўзбекистон" (қоло "Овози тоҷик") ба нашр расида буд ва он зуд номи муаллифро дар радаи бехтарин донишмандони тоҷик гузошт. Қоло мо бо ҷопи ин матлаб бори дигар ба равони поки бузургмард Мухсин Умарзода дуруд мефиристам ва аз Яздони пок орзу дорем, ки роҳи муборизаи ҷунин мардони фидоии миллатро дар Ўзбекистон, ки тоҷикон он чо зерҳои фишори шаҳид қарор доранд, хатарҳои бузурге ба миллат ва забонамон дар он чо таҳдид мекунад, саҳҳо ва ҳазорон тоҷикони ин марзӯ буми аҷдоқиамон идома хоҳанд дод ва равони поки эшонро шод хоҳанд қард.*